

Božena Vranješ-Šoljan, *Dalmacija. Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.* (Zagreb: Educa, 2021), 515 str.

Teme povijesne demografije više su desetljeća predmet istraživačkoga interesa Božene Vranješ-Šoljan, o čemu svjedoči niz vrijednih znanstvenih radova. Njezina najnovija knjiga prva je cjelovita sinteza povijesti stanovništva Dalmacije u razdoblju druge austrijske vladavine od 1815. do 1918. godine. Knjiga objedinjuje rezultate autoričinih istraživanja, ali se oslanja i na dosadašnja istraživanja većega broja drugih autora. Statistički podaci sagledani su u kontekstu važnih društvenih i političkih zbivanja koja su na stanovništvo utjecala neposredno ili posredno.

Knjigu otvara „Predgovor” (str. 7–10) s nizom autoričinih napomena važnih za razumijevanje stranica koje slijede. U „Uvodu” (str. 11–23) prikazana su tri fenomena koja su uvelike utjecala na povijesni i demografski razvoj Dalmacije u XIX. stoljeću: geografske zadanosti Dalmacije, njezina prostorna integracija kao posljedica napoleonskih ratova i mletačka ostavština.

Prvo poglavlje pod naslovom „Dalmacija – nova pokrajina Habsburškog Carstva i njezino stanovništvo” (str. 25–103) odnosi se na početak druge austrijske vladavine u Dalmaciji. S obzirom na to da je Austrija s popisivanjem stanovništva u Dalmaciji počela već s Prvom upravom, autorica analizu demografskih i društvenih prilika započinje usporedbom popisa iz 1803. (anagraf napravljen za Prve austrijske uprave) s popisom iz 1817. (Stullijev popis) u mjeri u kojoj je to bilo moguće napraviti s obzirom na razlike u teritorijalnom obuhvatu i upravnoj podjeli pokrajine, ali i podacima koji su prikupljeni u tim popisima. Ovaj prikaz stanja na početku XIX. stoljeća pruža niz saznanja o strukturi stanovništva prema staleškoj trodiobi naslijeđenoj iz mletačkoga razdoblja i još prisutnoj na samom početku XIX. stoljeća, zatim vjeri, spolu, strukturi obitelji, broju i tipovima naselja te broju kuća. Za razliku od ta dva popisa, kvalitetnije podatke nudi popis iz 1843. (Carrarin popis), s tim što njime nije obuhvaćeno stanje samo u navedenoj godini već i kretanja broja stanovnika u godinama koje su prethodile. Osim kretanja broja stanovnika po okružjima posebno su zanimljivi podaci o dobi stanovnika prilikom sklapanja braka, koja je bila prilično visoka za ono vrijeme, te podaci o uzrocima smrti. Na prethodno iznesene podatke autorica naslanja raspravu o razlikama između očekivanoga i stvarnoga stanja do 1848., nastojeći probleme objasniti prikazom gospodarskoga stanja, pri čemu posebno upozorava na visoki postotak neobrađenoga tla i slabe prinose na obrađenom tlu, ekstenzivno stočarstvo, ali i probleme u drugim granama proizvodnje. Osim gospodarskih prilika, osvrće se i na stanje u zdravstvu i školstvu.

„Dalmacija na marginama europskih revolucionarnih gibanja i prvi opći popis stanovništva” (str. 105–159) naslov je drugoga poglavlja. U njemu su u središtu pozornosti razlozi zbog kojih je Dalmacija ostala na rubu revolucionarnih gibanja, odnosno jezična i etnička problematika, kretanje broja stanovnika pokrajine u razdoblju 1830. – 1850., neuspjeli pokušaj provedbe popisa stanovništva 1850./51. te napokon uspješno provedeni državni projekt popisa stanovništva 1857. godine i njegove metodološke posebnosti. No i taj je popis imao veliki nedostatak, a to je izostavljanje obilježja nacionalnosti i govornoga jezika, što autorica tumači političkim načelima

na kojima je počivao tadašnji apsolutistički režim. S obzirom na to da je taj popis proveden istovremeno u cijeloj Monarhiji, pružio je mogućnost valjane usporedbe stanovništva Dalmacije sa stanovništvom drugih krunovina. Kao i kod drugih popisa stanovništva, rezultate autorica nastoji sagledati u svjetlu statističkih podataka o gospodarstvu, obrazovanju i zdravstvenim prilikama.

Treće poglavlje pod naslovom „Dalmacija – ime zemljopisno, a ne narodno”: stanovništvo u predtranzicijskom razdoblju” (str. 161–216) odnosi se na vrijeme političkih sukoba oko jezika i pitanja sjedinjenja s Hrvatskom, u svjetlu čega se sagledavaju i statistički podaci popisa iz 1869. godine. Popis iz 1869. bolje je od dotadašnjih osvijetlio gospodarsko-socijalnu strukturu stanovništva te je ona u ovom poglavlju detaljnije i obrađena.

Kako autorica upozorava na više mjesta, svaki popis proveden za trajanja Austro-Ugarske Monarhije ostvario je napredak poboljšanjem metoda prikupljanja podataka, kao i njihova tumačenja, a to posebno naglašava uz popis iz 1880., koji je obrađen u četvrtom poglavlju pod naslovom „Politička vlast, privreda i obrasci demografskih struktura” (str. 218–280). Popis je proveden u austrijskoj polovici Monarhije te nudi mnogo mogućnosti za promatranje stanja u Dalmaciji u odnosu na širi prostor. Važna novost ovoga popisa su podaci o pismenosti stanovništva, čemu je posvećeno dosta prostora u analizi podataka popisa.

Važnost statističkih podataka za praćenje modernizacijskih procesa dodatno je trebao pokazati popis iz 1890., obrađen u petom poglavlju pod naslovom „Nove političke snage, modernizacijski dosezi i početak demografske tranzicije” (str. 281–334). No, autorica upozorava na to da su podaci služili vlasti kao potvrda uspjeha, ali su dobro poslužili i oporbenim snagama koje su posezale za brojkama da bi dokumentirano upozoravale na zaostajanje Dalmacije u odnosu na druge pokrajine Cislajtanijske. Ipak, autorica ističe da s tim popisom počinje očito smanjenje broja umrlih na razini pokrajine, što je pokazalo da su mjere javnoga zdravstva, a posebno širi obuhvat tih mjera, postupno davale rezultate.

U šestom poglavlju, „Politička i socijalna cijena modernizacije ili kako se Dalmacija uključila u globalni proces iseljavanja” (str. 335–389), uz popis iz 1900. detaljno je obrađeno iseljavanje. Iseljavanje iz Dalmacije nije iznenadna pojava, nego pojava duge tradicije prisutna, u većem ili manjem opsegu, tijekom cijeloga XIX. stoljeća, a autorica detaljno razlaže uzroke toga procesa i njegov tijek s vrhuncem u vrijeme demografske tranzicije na prijelazu stoljeća. Upozorava i na zakasnio i polagan industrijski rast u pokrajini, uglavnom koncentriran u tri središta – Splitu, Šibeniku i Omišu.

Sedmo poglavlje, „Dalmacija i njezino stanovništvo prije, u vrijeme Prvoga svjetskoga rata i disolucije Austro-Ugarske Monarhije” (str. 391–456), zapravo se odnosi na popis iz 1910. godine. Posljednji je to službeni popis proveden u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i, kao i prethodni, pokazuje negativni migracijski saldo s većim brojem iseljenih nego doseljenih. No, istovremeno donosi i niz drugih zanimljivih podataka iz kojih se mogu iščitati opća kretanja, ali i ritam života stanovnika. Kao i ostala poglavlja, sadržava i kraći pregled političkih zbivanja i gospodarskoga stanja u Dalmaciji, ali i u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Završni dio knjige čine „Zaključna razmatranja” na hrvatskom (str. 457–468) i engleskom jeziku (str. 469–481), popisi izvora (str. 482–486) i literature (str. 487–498), „Kazalo” (str. 499–514) i „Bilješka o autorici” (str. 515). Za sintetski je pregled dobro što je, osim na kraju knjige, i na kraju svakoga poglavlja dan kraći zaključak za određeno razdoblje. Nažalost, bilješke su donesene na kraju poglavlja, što je vrlo nepregledan i nepraktičan stil za korištenje knjige u stručne i znanstvene svrhe.

Kroz sve obrađene popise autorica sagledava različite procese uz izbor statističkih podataka koji reprezentiraju najvažnije komponente kretanja i strukture stanovništva, ali kod pojedinih popisa stavlja naglasak na one koji su u to vrijeme bili najupečatljiviji ili se iz podataka pojedinoga popisa o njima moglo više doznati. Posebna vrijednost ove knjige jest u tome što demografski razvoj i specifičnost strukture stanovništva Dalmacije promatra u odnosu na širi hrvatski prostor, kao i na Habsburšku Monarhiju, posebno Cislajtaniju, u čijem se sklopu Dalmacija nalazila od Austro-ugarske nagodbe 1867. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918. godine.

Zdravka Jelaska Marijan

Georg von Trapp, *Do posljednjeg pozdrava zastavi. Sjećanja austrijskog podmorničkog zapovjednika* (Zagreb: Državni arhiv u Zadru; Hrvatski institut za povijest; Udruga 1914-1918, 2021), 214 str.

Kapetan korvete Georg von Trapp široj je javnosti uglavnom poznat tek kao „kapetan sa sedmero djece” iz popularnoga glazbenog filma *Moje pjesme, moji snovi*, temeljenog na memoarima njegove druge žene Marije von Trapp (*The Story of the Trapp Family Singers*), u kojem je njegov lik utjelovio Christopher Plummer. Da je riječ o mornaričkom časniku nekadašnje austrougarske mornarice u filmu se spominje tek usput te malo kome i padne na um da je znatan dio njegova životnoga puta vezan uz hrvatske krajeve.

Georg von Trapp i sâm je bio dijete mornaričkoga časnika. Rođen je u Zadru 4. travnja 1880., a odrastao je u Puli. U dobi od 14 godina upisao je Vojno-pomorsku akademiju u Rijeci, koju je završio i njegov otac. Kao mladi časnik dodatno se obrazovao i završio više tečajeva vezanih uz moderne tehnologije, a 1909. premješten je, na vlastiti zahtjev, u podmorničku službu uspostavljenu u sklopu modernizacije mornarice te je bio među prvim austrougarskim časnicima koji su zapovijedali podmornicama. Godine 1910. u flotu su uvrštene podmornice *U-5* i *U-6*, izgrađene u brodogradilištu Whitehead u Rijeci, uz što je vezano i poznanstvo Georga von Trappa s Agatom Whitehead, kojom se oženio 1911. godine. Obiteljsku vilu podigli su u Puli. Uoči rata von Trapp je s podmornice premješten za zapovjednika torpiljarke *52T* te ga je u toj službi zahvatio početak rata, a 1915. premješten je opet u podmorničku službu. Dnevnik koji je napokon objavljen na hrvatskom jeziku odnosi se na razdoblje Prvoga svjetskog rata, a prvi je put objavljen 1935. godine na njemačkom jeziku. Od 1936.